

TERDÎD

lidir, güzelliği tabiliğindedir, bunda çok hoş bir safdilânelik vardır. Suni terdîdler aksi tesir yapar". Ayrıca, "Mebâni'l-inşâ'daki zem şeklinde medih ve medih şeklinde zem sanatları da terdîdden başka bir şey değildir. Şekil ve gayesi aynıdır" diyerek buna Nâilî-i Cedîd'in, "Ne evâmîr ne nevâhî ne namâz u ne niyâz / Asrımız sâye-i şâhânedede cennet gibidir" beytini örnek verir.

Recâizâde Mahmud Ekrem terdîdi ciddi olanına "sâdik"; latife, mizah, hezl ve eğlence gibi maksatlarla yapılanına "mutâyib" adını vererek iki kısımda ele almıştır. Birinciye Nâmık Kemal'in şu cümlesini örnek göstermiştir: "Ma'lûm-ı devletleridir ki insan dünyayı iğfâle muvaffak olsa bir şahıs kalır ki onu aldatmasına imkân olamaz. O da kendi nefsidir." Terdîdi mutâyibin örneği ise, "Nâzım sözünde haklıdır / Târîhi pek revnaklıdır / Bir eksiği var aklıdır" mısralarıdır. "Bir eksiği var aklıdır" mısraı daha önce yapılan değerlendirmenin ardından beklenmeyen bir netice olduğundan Recâizâde bunun çok güzel söylendiğini belirtmiştir. Ayrıca bu sanatın nazımdan çok nesirde ve konuşma dilinde gerçekleştiğini belirtmesi dikkat çekicidir. Nitekim terdîd-i mutâyibin en güzel örneklerinin Nasreddin Hoca fıkralarında bulunduğunu söylemiş ve manzum örneklerini muhâvereye dayalı parçalardan seçmiştir. Kaya Bilgegil'in de bütün örnekleri mensurdur ve bunlar günümüz okuyucusunun konuyu anlamasına daha çok yardımcı etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muallim Nâci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 235; a.mlf., *Edebiyat Terimleri: İstîlâhât-ı Edebiyye* (haz. M. A. Yekta Saraç), İstanbul 1996, s. 164, 183-184; Süleyman Paşa, *Mebâni'l-inşâ*, İstanbul 1288, I, 192; Abdünnâfi İffet, *en-Nefu'l-muavvel*, İstanbul 1290, II, 216; Ahmed Hamdi, *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*, İstanbul 1293, s. 115; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1299, s. 313-316; Ali Nihat Tarlan, *Edebî Sanatlar*, İstanbul 1948, s. 86-88; Tâhirülmevlî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s. 165; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, İstanbul 1989, s. 236-238; Kâzım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara 1996, s. 289-291; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 179-180; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul 2007, s. 265-267.

MUSTAFA UZUN

TEREKE

(bk. MİRAS; MUHALLEFÂT).

TERGİB ve TERHİB

(الترويج والترويب)

Hayra yönlendirme
ve kötülükten
sakındırma anlamında bir tabir.

Sözlükte "istemek, özenmek" anlamındaki **rağbet** kökünden türeyen **tergib** "bir kimseyi bir işi yapmaya özendirmek, teşvik etmek" demektir. "Korkmak, çekinmek, sakınmak" mânasındaki **rehbet** kökünden türeyen **terhib** ise "bir kimseyi korkutmak, bir işi yapmaktan sakındırmak" anlamına gelir. Bu iki kelime dinî literatürde genelde birlikte kullanılır. Tergib dinin iyi, doğru, güzel ve faziletli kabul ettiği şeylere özendirip teşvik etmeyi, terhib ise dinin kötü, yanlış ve günah olarak nitelendirdiği söz ve davranışlardan sakındırıp uzaklaştırmayı ifade eder. İnsanın iki özelliği olan korku ve ümidin (havf ve recâ) dengede tutulmasına İslâm'da önem verilmiştir. Dinin müminlere vaad ettiği mükâfatla dini inkâr edenlere verilecek cezalar arasında bir denge gözetilmiş, bu ödül ve cezanın insanlara duyurulmasına **tergib** ve **terhib** denilmiştir.

Tergib ve terhib terimleri Kur'an'da geçmemekle birlikte rağbet ve rehbet köklerinden türeyen çeşitli kelimeler sözlük anlamlarıyla yer alır ("rağbet" ve türevleri için bk. el-Bakara 2/130; en-Nisâ 4/127; et-Tevbe 9/59, 120; Meryem 19/46; el-Enbiyâ 21/90; el-Kalem 68/32; el-İnşirâh 94/8; "rehbet" ve türevleri için bk. el-Bakara 2/40; el-Mâide 5/82; el-A'râf 7/116, 154; el-Enfâl 8/60; et-Tevbe 9/31, 34; en-Nahl 16/51; el-Enbiyâ 21/90; el-Kasas 28/32; el-Hadîd 57/27; el-Haşr 59/13). "Onlar ümit ederek (rağaben) ve korkarak (raheben) bize yalvarıyorlardı" (el-Enbiyâ 21/90) meâlindeki âyette bu iki kelime birlikte kullanılmıştır (ayrıca bk. RAĞBET ve REHBET). Müminleri iyiliğe teşvik edip kötülüklerden sakındıran her âyetin üslûp itibarıyla **tergib** ve **terhib** kapsamına girdiği görülür. Kur'an'da **tergib** ve **terhib** üslûbuna insanın kalbine tesir etmek, dinin temel prensiplerini, emir ve yasaklarını zihnine naksetmek, bunların uygulamaya konulmasını sağlamak için yer verilmiştir. Tergib ve terhibe hadislerde de sıkça rastlanmaktadır. Resûl-i Ekrem'in iyiyeye, hayra, fazilete, hakka, güzel ahlâka teşvik etmek, kötülükten ve ahlâksızlıktan sakındırmak için söylediği hadislerde **tergib** ve **terhib** terimleri geçmemekle birlikte bu maksatla daha çok "rağabe" ve "rahebe" ile türevleri kullanılmıştır.

Öte yandan müstakil bir türe dönüşmesi çok daha sonra olsa da sahâbe döneminden itibaren **tergib** ve **terhib**den bahsedildiğini gösteren rivayetler ve yorumlar vardır (*el-Muvaţta*’, "Dağâyâ", 7-8; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirin", 174; Tahâvî, IV, 188).

Kur'an'da ve hadislerde mevcut **tergib** ve **terhib**lerde teşbih, temsil, mecaz, istiare gibi sanatlara, kıssa ve mesel gibi formlara başvurulduğu yahut "Allah sever, Allah buğzeder"; "küfürdür, şirkdir"; "cennetliktir, cehennemliktir, cennet vâcip olur, cehennem vâcip olur"; "bizden değildir, mümin değildir, iman etmiş sayılmaz"; "veyl olsun, lânet olsun" gibi değer hükümleri taşıyan ifadelerle konuların anlatıldığı, genellikle emir ve nehiylerin bir ödül veya ceza ile birlikte zikredildiği görülür. Tergib ve terhib üslûbu çoğu zaman belli başlı ibadetler, mev'iza, fezâilü'l-a'mâl, âdâb, ahlâk, zühd ve rekâik gibi konularda kullanılır; muâmelât ve ukûbât alanlarında ise bu üslûba nisbeten daha az başvurulur. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerdeki **tergib** ve **terhib**in daima dengeli olduğu, bir müjdenin zikredildiği yerde bir uyarının anlatıldığı görülür (Şâtîbî, III, 358-366). Ayrıca ödül ve ceza bildiren ifadeler ölçülü olup bunlarda insanları haddinden fazla ümide yahut aşırı korkuya sevketmeden âhenkli bir dünya ve âhiret sevgisi işlenir.

Tergib ve terhib aynı zamanda hadis uydurma sebepleri arasında yer alır. İlk asırlardan itibaren dini tahrif etmek için hadis uyduran kişiler kadar insanları iyiyeye, güzele, doğruya, hayra teşvik etmek; kötü, çirkin, yanlış ve şerden sakındırmak adına hadis uyduranlar da görülmüştür. Küçük bir günaha haddinden fazla bir ceza yahut bir iyiliğe büyük mükâfat vaad edilmesi uydurma hadislerin âlâmetlerindedir. Tergib ve terhib amacıyla hadis uyduranlar genellikle toplum içinde sevilen ve kendilerine saygı gösterilen mürşid, vâiz, kıssacı vb. kişiler olup bunların hadis uydurabilecekleri ilk anda düşünülmediğinden bazı âlimler, **tergib** ve **terhib** amacıyla hadis uyduranları kötü niyetle hadis uyduranlar kadar tehlikeli saymıştır (Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, I, 39-41).

Tergib ve terhib konusunda telif edilen çok sayıda eserin en meşhuru ve üzerinde en çok çalışma yapılanı Münzîrî'ye ait *et-Tergib ve't-terhib*'dir (bk. MÜNZİRİ). Hadislerdeki **tergib** ve **terhib** örneklerini derleme faaliyeti II. (VIII.) yüzyıl gibi erken bir dönemde başlamış, ancak bu alanda

kaleme alınan eserlerin büyük çoğunluğu zamanımıza ulaşmamıştır. Fezâilü'l-a'mâl, âdâb, ahlâk, mev'iza, amelül'l-yevm ve'l-yleyle gibi birçok telif türünü genelde ter-gib ve terhîb başlığı altında değerlendirmek mümkün olmakla birlikte özellikle bu adla telif edilen eserler de vardır. Nadr b. Şümeyl'in *Kitâbü't-Terğib'i* (*Hediyetü'l-ârifîn*, II, 494), Ebû Ali Hasan b. Mahbûb ez-Zerrâd'ın *Kitâbü't-Terhîb'i* (a.g.e., I, 266), İbn Zencûye'nin *et-Terğib ve't-terhîb'i* (*DîA*, XX, 463), Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Berkî'nin *et-Terğib'i* (*Hediyetü'l-ârifîn*, I, 67), İbn Şâhin'in türünün günümüze ulaşan en eski örneği olan *et-Terğib fi fezâ'ili'l-a'mâl'i* (nşr. Sâlih Ahmed Muslih el-Vaîl, Demmâm 1415/1995), Teymî'nin *Kitâbü't-Terğib ve't-terhîb'i*, Süleym b. Eyyûb'un *et-Terğib'i* (Kettânî, s. 38), Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî'nin *et-Terğib ve't-terhîb'i*, Ebû Mûsâ el-Medîni'nin *et-Terğib ve't-terhîb'i* (*Hediyetü'l-ârifîn*, II, 100), Cemmâilî'nin *et-Terğib fi'd-du'â'sı*, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman et-Tücbî'nin *et-Terğib fi'l-cihâd'ı* (Zirikî, VI, 191), Yâfî'nin *et-Terğib ve't-terhîb'i* (nşr. Ebû Abdullah el-Eserî, Tanta 1994), İzzeddin İbn Fehd'in *et-Terğib ve'l-icthâd fi'l-bâ'isi li-zevî'l-himemi'l-aliyye* (*ulyâ*) (*ale'l-cihâd'ı*) (*DîA*, XIX, 486), Nüreddin er-Rânî-rî'nin *Hidâyetü'l-ḥabîb fi't-terğib ve't-terhîb'i* (*el-Fevâ'idü'l-behiyye* adıyla, Mekte 1311/1894) bunlardan bazılarıdır. Konuyla ilgili olarak Mahmut Demir (*Terğib-Terhîb Hadislerinin Değerlendirilmesi ve Mevzuat Edebiyatındaki Yeri*, 2001, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Eymân bint Muhammed b. Âmir (*et-Terğib ve't-terhîb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2004, Câmîatü Âli'l-beyt) tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Abdurrahman Nahlâvî'nin de *et-Terbiye bi't-terğib ve't-terhîb* adlı bir eseri vardır (Dimaşk 2006).

BİBLİYOGRAFYA :

Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âşâr* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Beyrut 1407/1987, IV, 188; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Abdurrahman M. Osman), [baskı yeri yok] 1403/1983 (Dârü'l-fikr), I, 39-41; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 78; Şâtubî, *el-Muvâ-fakât*, III, 358-366; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 67, 78, 266, 583; II, 100, 494; Zirikî, *el-A'lâm*, VI, 191; Kettânî, *er-Risâletü'l-müştefafe*, s. 38; M. Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, Beyrut 1988, I, 308; *el-Fihristü's-şâmil: el-Hadis* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1991, I, 368; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, Ankara 1991, s. 56, 178, 191; Sâmi es-Sakkâr, "İbn Fehd, İzzeddin", *DîA*, XIX, 486; Ahmet Yıldırım, "İbn Zencûye", a.e., XX, 463; Hayri Kaplan, "Şa'rânî", a.e., XXXVIII, 349.

MEHMET GÖRMEZ

TERİKE

(bk. MİRAS; MUHALLEFÂT).

TERKEN

Türk hakanlarına, hakanların eşlerine ve kızlarına verilen unvan.

Terken genelde "hatun" kelimesiyle birlikte (terken hatun) kullanılmış olup Arapça kaynaklardaki imlâsı (ترکان) dolayısıyla "türkân hatun" şeklinde okunuşu yaygındır. Ancak eski Türkçe bir unvan olarak Türk kelimesine Farsça çoğul eki (-ân) getirilerek "Türkler" anlamında bir kelimenin türetilmesi pek mümkün görünmemektedir. Kelimenin etimolojisi karışık olup bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Terkenin Moğolca "töregene" ile karşılaştırılması ağır biçimde eleştirilmiştir (Doerfer, II, 496). Yine hânedan mensuplarına verilen bir unvan olan "tenğriken"den gelebileceği düşünülmüşse de (Turan, I [1941-1942], s. 72) Uygurlar'ın iki unvanı bir arada kullanmaları ("Tenğriken tigin silig terken konçuy") (Doerfer, II, 495) bu ihtimali zayıflatmaktadır. Kelimenin asıl şeklinin "tarhan" olduğu (Clausen, s. 544) ve "tarkan" biçiminde okunması gerektiği de söylenmiştir (Gafurov, s. 94-95). Kâşgarlı Mahmud'un İslâmiyet öncesi döneme ait bir unvan olan tarkanla (bey) terkeni ayrı ayrı ve aralarında ilgi kurmadan zikretmesi (*Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 410, 441) bu yorumu da şüpheli kılmaktadır. Kelimenin kökünün "tirmek / termek" (toplamak) fiilinden gelen "terkin" (toplu olan her şey), "terkin suv" (toplanmış su), "terkin sü" (toplanmış asker) örneklerinde görüldüğü gibi (a.g.e., I, 441-442) toplamak eylemiyle ilişkilendirilmesi mümkünse de bu gelişmeyi açıklamak da güçtür.

Kâşgarlı Mahmud bir vilâyete melik olan kimse için Hâkâniye Türkleri'nin terken kelimesini kullandığını, hanlık makamında oturmayanlara bu sözle hitap edilemeyeceğini söyler. Terkenin anlamını "itaat edilen kişi", örnek olarak yazdığı şiirde geçen terkeni de "hakan" diye açıklar (a.g.e., I, 441). Ayrıca Kâşgarlı Mahmud'un "katun" kelimesini izah ederken verdiği bilgilerden bu unvanın hânedan mensubu erkeklerin yanı sıra hanımlar için de kullanıldığı anlaşılmaktadır (a.g.e., I, 410, 441). İbn Mühennâ kelimeyi "hükümdarın karısı" mânası yanında hükümdarın unvanı şeklinde de zikreder (*İbnü-Mühennâ Lûgati*, s. 71-72). Kâşgarlı Mahmud bunların dışın-

da terkeni Şâş (Taşkent) şehrinin adı diye zikreder (*Divânü lugâti't-türk Tercümesi*, I, 443). Bu bilgi, şehirlere de unvanlar verildiği dikkate alındığında terkenin Taşkent'e öneminden dolayı verilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Uygurlar'da "terken konçuy"un yanı sıra "silig terken" şeklinde de geçen bu unvan "zarif, yakışıklı, tatlı dilli hükümdar" anlamına gelmektedir (Doerfer, II, 495). Yûsuf Has Hâcib de terkeni bir hükümdarlık unvanı şeklinde zikreder (*Kutadgu Bilig*, I, 27-29; II, 19-20). *Kutadgu Bilig*'deki örnekler, kelimenin "terken kutı" şeklinde "devletlü hükümdar" mânasında kullanıldığına da işaret etmektedir (II, 19-20). Buradaki terken kutı sözünün hükümdarlık yetki ve hukukuna sahip hatun şeklinde anlaşılması gerektiğini söyleyenler de vardır (Donuk, s. 50-51). Terken, Terkenşah b. Tuğrulşah b. Kavurt isminde Kirman Selçuklular'ında bir melikin isminde yer almıştır. Terkenin, Selçuklu sultanlarının bu unvanı taşıyan Karahanlı prenseslerle yaptıkları evliliklerden sonra "terken hatun" şeklinde yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Çağrı Bey'in, Alparslan'ın, Melikşah ve Sencer'in eşleri de terken hatun unvanlı Karahanlı prensesleriydi. Bu unvan Karahanlılar'ın kültür mirasını devralan Hârizmşahlar'da (İlarslan ve Alâeddin Tekiş'in hanımları), Salgurlular'da (Atabeg II. Sa'd'ın hanımı), Kutluğhanlılar'da (Kutluğ Terken, Bibi Terken, Sevinç Terken) ve Timurular'da (Timur'un kız kardeşi Kutluğ Terken ve hanımı Olcay Terken Aga) devam etmiştir. Kelimenin zamanla hanımlara özgü bir unvana dönüştüğü ve Osmanlı döneminde hânedan mensubu kadınlar için kullanılan hanım sultanla aynı mânaya geldiği söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk Tercümesi, I, 410, 441-443; *İbnü-Mühennâ Lûgati* (nşr. Abdullah Battal), İstanbul 1934, s. 71-72; Doerfer, *TMEN*, II, 495-498; Clauson, *Dictionary*, s. 539, 544; Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (nşr. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1947, I, 27-29 (beyit 109, 115, 121), a.e. (trc. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1959, II, 19-20; A. Gafurov, *İmya i istoriya. Ob imenah arabov, persov, i tadjikov, tyurkov. Slovar*, Moskva 1987, s. 94-95; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 50-51; M. Erdal, *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, Wiesbaden 1991, I, 382-387; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, İstanbul 1999, I, 77, 88, 200; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ankara 2002, s. 85, 124, 126-127, 159; Osman Turan, "Terken Unvanı", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I (1941-42), İstanbul 1944, s. 67-73.

GÜLAY ÖĞÜN BEZER